

Korpuszalapú vizsgálatok az igekötők körében

A magyar igekötőknek könyvtárnyi irodalmuk van, mégis bőven akadnak megválaszolatlan kérdések a témában. Egyáltalán: milyen szavakat sorolunk az igekötők közé? Erre azért nehéz válaszolni, mert az igekötőség (és egyébként a legtöbb szófaji kategória) határai elmosódottak.

A meg igekötő voltát nem szokás megkérdőjelezni, míg például az *oda* vagy a *tovább* körül sok a bizonytalanság. Ez különösen akkor figyelhető meg, ha távolra kerülnek a mondatban az igétől. Epp ezért bizonytalanok lehetünk, ha a következő mondatnál találkozunk: *Ubulka, csábítson téged a retyezáti nagy barna medve oda* (ezzel egyébként bárki találkozhat a Magyar Nemzeti Szövegtárban [MNSZ]). Az *oda* minősülhet határozószónak, de akár igekötőnek is egy hagyományos elemzésben. Akadnak olyan furcsa szavaink is, mint a *hanyatt*, amit sokan szeretnek egybeírni az igével (*hanyattesik, hanyattvágódik*), mégsem egyértelműen igekötő. Valamiért a *jólesik*-et is jólesik egybeírni (talán a *jól* rövidsége miatt), míg a *rosszul esik*-re ez már nem jellemző.

Egy kicsit még folytathatnám a furcsaságok sorát. Ha *ránézek* Ubulkára, akkor van egy igekötős igém a mondatban. És ha Ubulka *ránéz*? (Az MNSZ-ben 164-szer szerepel ez a szóalak.) Itt egy személyragozott igekötőt látok vagy egy személyes névmást? A mondat írója valószínűleg összetartozónak vélte az igével, ezért írta őket egybe. Ha pedig szóba került az összetartozás: az *össze* igekötővel többször megessik az, hogy fokozni kezdik, és mégsem írják külön az igétől: *Készséggel összebbfogom most már az elmondandómat*.

A bevezetőben feltett kérdés alól a prototípuselmélet segítségével bújok ki. Ez a kognitív szemantikából kölcsönvevett elképzelés azt mondja, hogy egy kategóriának vannak tipikus képviselői, és a kategória többi jelöltje elhelyezhető egy skálán aszerint, hogy a tipikus képviselőhöz mennyire hasonlítanak. (A pingvin például nem olyan erős jelölt a madársági versenyen, mint a veréb vagy a fecske). Ez az igekötőkre is alkalmazható. Az igekötőségnek jellemző jegyei vannak, és minél több ilyen jegye van egy adott szónak, annál közelebb áll a prototipikus igekötőhöz.

Ahhoz, hogy idáig eljussunk, még nem feltétlenül lett volna szükség korpuszok használatára. Ahhoz viszont, hogy rendszeres mintákat vegyünk észre (tulajdonképpen az igekötők viselkedési mintáit), már nélkülözhetetlen a korpuszalapú kutatás. Érdekes és egész könnyen megvalósítható kérdés az, hogy egyes igekötők mennyire távolodnak el a mondatban az igéjüktől. Az MNSZ 2.0.3 verzióján végzett mérések¹ a következőt mutatják:

Az igekötő 63,7%-ban közvetlenül az ige előtt áll, 35%-ban pedig rögtön az ige után. Ugyanakkor látunk példákat a szélsőséges eltávolodásra az igétől „balra” és „jobbra” is. Például egy internetes fórumon keresték már az okát annak, hogy *miért teszi megannyi egyébként oly sikeresnek látszó ember saját magát szántsándékkal tönkre*. Ezek az eloszlások érdekes mintát rajzolnak ki: az igekötők csoportokba szervezhetők aszerint, hogy milyen távolra kerülhetnek az igétől. A *meg, ki, be, le, fel, át* ragaszkodik az ige közelségéhez, míg például az *ide, oda, haza, vissza* hajlamosabb eltávolodni. További összefüggés: ezek a két vagy több szótagú igekötők, amelyek gyakran határo-

zósóként is funkcionálnak, távolabb állhatnak, mint az ősi eredetű és jellemzően egy szótagú igekötők.

Valószínűleg a szöveg szerkesztettségi fokának is hatása van arra, hogy milyen messze kerülhet az igekötő az igéjétől. Minél távolabbi igekötő-pozíciót vizsgálunk, annál valószínűbb, hogy szóban hangzott el a forrásmondat, vagy valamilyen fórumról, blogból származik. Hasonló tendenciát fedezhetünk fel korábbi nyelvtörténeti korok vizsgálatánál is. A Történeti Magánéleti Korpusz boszorkányperei (ezeket tekinthetjük kvázi beszélt nyelvi adatok forrásának) meglepően sok olyan megnyilatkozást tartalmaznak, amelyekben az igekötőt csak a tagmondat végén vetik oda. Például: *jött a száján olyan szózat ki* (1700), *hogy soha bizony sem gyógyul ő abból a nyavalyából meg* (1714), *nem veszi azt se barát, se tisztartó éntőlem el* (1743).

Maradva a korábbi nyelvállapotoknál: a szórendi változásokat talán úgy lehet a legjobban kimutatni, ha az igekötő mondatbeli helyét vizsgáljuk. A lehetőségek közül most egyet emelnék ki, a tagadás szórendjének a történetét.

Ha meg nem teszed, amit mondok, halál fia vagy! – fenyegetőznek néha a régi magyar népmesékben. Ma ezt inkább így kezdenénk: *Ha nem teszed meg, amit mondok...* Ez utóbbit fordított szórendnek szokás nevezni, a népmesei verziót pedig megszakítottnak, ez az archaikusabb forma. Gugán Katalin korpuszalapú vizsgálatai² kimutatták, hogy egészen a 19. század második feléig a megszakított szórend volt a jellemző, és csak ezután vált uralkodóvá a fordított szórend. Ugyanakkor mindkét változat használatban volt már az ómagyar korban is. Gugán Katalin arra is rámutat,³ hogy a kétféle tagadó szórend aránya a forrászövegétől is függ. A Károli Gáspár-féle, 1590-es Újszövetségben például a korszakhoz képest gyakori az innovatív, fordított szórendű tagadás, míg az évtizedekkel későbbi, Káldi Györgyhöz köthető fordítás (1626) túlnyomórészt a konzervatív szórendű tagadást használja.

Nemcsak a múltba nyerhetünk betekintést a korpuszok segítségével, hanem elkalandozhatunk a jövő felé is. Például úgy, hogy neologizmusokat, újonnan születő szavakat vizsgálunk. Az igekötős igék körében szép számmal találunk ilyeneket. Nemrég Budapest több pontján feltűnt egy óriásplakát, amely C-vitamint reklámoz a következő felirattal: *Becézél?* Ha *be* igekötős igéket keresünk az MNSZ-ben, nem meglepő módon az derül ki, hogy a *be* az új *meg* – rengeteg neologizmus születik vele. Ezeknek egy része már elég gyakori ahhoz, hogy talán a legvaskalapsabbak is elfogadják a létezését. Így például nem kell *bekekszelni* az olyan igéktől, mint a *beajul*, az MNSZ-ben ugyanis 208-szor szerepel.

A Nemzeti Korpuszportálon (<http://corpus.nyud.hu/nkp/>) kiváló korpuszok érhetők el, ezek alkalmasak olyan vizsgálatokra, amelyeket az igekötők kapcsán bemutatam. Érdemes lenne ezeket a középiskolai nyelvtanórákon is elővenni és keresgélni bennük. A diákokban sokkal mélyebb nyomot fog hagyni az, amit ők maguk fedeztek fel, mint az, amiről pár sort olvastak a tankönyvben. Nem beszélve arról, ami a tankönyvben elő sem fordul.

Kalivoda Ágnes

A szerző az MTA Nyelvtudományi Intézete Nyelvtechnológiai Osztályának és az MTA-PPKE Magyar Nyelvtechnológiai Kutatócsoportjának segédmunkatársa. (A szerk.)

² Gugán Katalin (2017): A magyar tagadó mondatok szórendje és a konstansráta hipotézis. Nyelvelmélet és diakronia 3, Budapest – Piliscsaba, PPKE BTK.

³ Gugán Katalin (2017): A tagadó szórend változatai: hagyomány és innováció középmagyar kori bibliafordítások mondattanában. Megjelenés alatt.

¹ Kalivoda Ágnes (2016): A magyar igei komplexumok vizsgálata. Mesterszakos szakdolgozat. www.github.com/kagnes/hungarian_verbal_complex